

ПУБЛИЦИСТИК МАТНДА ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ЛЕКСИКАНИНГ МИЛЛИЙ-МАДАНИЙ ОМИЛЛАРИ

Гаппаров Алибек Қаршибоевич

*СамДВМЧБУ хорижий тиллар кафедраси катта ўқитувчиси Самарқанд, Ўзбекистон,
ali_bek85@mail.ru*

ARTICLE INFO.

Калит сўзлар: публицистик матн, менталлик, тил маданияти, миллий-маданий стереотиплар, ижтимоий-сиёсий лексика, газета тили, тараққиёт, тил сиёсати.

Аннотация

Маълумки, менталлик коммуникация жараёнида, матн тузишда бош омил бўлиб хизмат қилади ва матннинг менталлик хусусияти сифатида талқин қилинади. Зеро, ўзаро коммуникацияга кириш жараёнида “инсоний интеграция тури тушуниладиган, мулоқот чоғида тил воситалари ёки умуман белгили система воситалари ёрдамида муайян релевант когнитив-амалий вазифаларни ҳал қилиш мақсадида икки томонлама ахборот алмашинуви” содир бўлишини англатади. Айтиш жоизки, замонавий тилшунослиқда тил оддий мулоқот ва тафаккур қуроли сифатидагина эмас, балки миллат маданияти кўзгуси сифатида ўрганилган йўналишларда фаол равишда ривожланмоқда. Тил нафақат инсонни қуршаб турган реал олам, балки у халқнинг менталитети, унинг миллий характери, одатлари, анъаналари, мантиқи, хулқ-атворлар тизими, сиёсий ва ижтимоий дунёқарашини ҳам акс этадиган маданият ойнасидир. Шунингдек, тил маданият ташувчиси, чунки айнан тил орқали маданият авлоддан-авлодга ўтади. Тил менталитет, анъана ва одатларни ҳамда ўзига хос оламни тушуниш усулини айнан тил орқали қабул қиладиган инсонни шакллантирувчи қурол сифатида қаралади. Санаб ўтилган барча жиҳатлар тилнинг моҳиятини билдиради.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2023 LWAB.

Жамият ҳаётида тилнинг тутган ўрни беқиёсдир. Инсоният тарихининг ҳамма босқичларидаги ҳозирги даврда ҳам тил жамият тараққиёти ва инсоният тақдирида муҳим роль ўйнамоқда. Зеро, ҳозирги замон ҳаётининг буюк кашфиётлар асри, фан ва техника ривожланаётган давр ҳисобланади ҳамда бу нафақат янгидан янги кашфиётлар балки ижтимоий-сиёсий жараёнда ҳам мисли кўрилмаган ўзгаришлар билан боғлиқ жараёндир. Дарҳақиқат, тил ҳамжамиятининг энг муҳим белгиларидан бири ҳисобланади. Социологияда тил ва маданият масалалари деганда, бир тил ҳамжамияти аъзолари фойдаланадиган алоқа воситаси тушунилади. Маълумки, ҳар бир тил ҳамжамияти маълум бир тил меъёридан фойдаланади. А.А.Бурячок ижтимоий-сиёсий терминологияни терминологик луғатнинг махсус қатлами сифатида эътироф этади ва уни функционал жиҳатдан чекланган терминологик тизимлар ўртасида оралиқ ўринни эгаллайди шунингдек, ҳиссий экспрессив бўёқлардан маҳрум ва тез-тез ишлатиладиган адабий луғат билан

доимий алоқада бўлади деб ҳисоблайди¹.

Англашиладики, тил ва маданиятнинг ўзаро боғлиқлиги бир томонлама ҳаракат кабилдир, чунки тил ҳақиқатни акс эттиради, маданият эса шу ҳақиқатнинг ажралмас қисмидир, худди шу каби тил ҳам маданият акси бўлиб, агар ҳақиқат ўзгарадиган бўлса, миллий-маданий стереотиплар ҳам ўзгаради, тилнинг ўзи ҳам ўзгаради. Чунки миллий-маданий стереотиплар ҳар доим тилда акс этган. Улар ҳақиқатнинг, реал оламнинг, маданий дунёқарашнинг ўзгариши билан ўзгарадиган бўлса, бунинг натижасида тилда ўз ифодасини топади. Шу тарзда, маданиятнинг тилга бўлган таъсири аниқ, равшан бўлса, унда тилнинг маданиятга бўлган акс таъсири ҳозирча ечилмаган муаммолардан биридир.

Сиёсий-ижтимоий лексиканинг миллийлик хусусиятлари бевосита халқ менталитети билан боғлиқ ҳодиса саналади. Маълумки, менталитет ҳаётнинг, хулқ-атвор ва хатти-ҳаракатларнинг турли жиҳатларига бўлган шахсий ва жамоавий муносабатларнинг туб асосларини тавсифлайди. Менталитет “шахсий, сиёсий ва ижтимоий онгнинг критериял асосидан иборат”² дея таъкидлаш ҳам мумкинлиги А.А. Леонтьев томонидан билдирилган.

Б.С.Гершунский менталитетни қуйидаги гуруҳларга бўлади:

1. Муайян шахс даражасидаги *индивидуал менталитет*;
2. Гуруҳлар, жамоалар, ҳамжамиятлар миқёсидаги *ижтимоий менталитет*;
3. Барча гуруҳ, жамоа ва ҳамжамиятларни билаштирувчи жамият, яъни бутун халқ даражасидаги *социумга хос менталитет*ни фарқлаш этилади³.

Шу муносабат билан айтиш жоизки, менталитет ва маданият нисбати, миллий фикрлаш парадигмасининг этник жамиятнинг муайян турмуш тарзи билан боғлиқ ҳодиса бўлиб, зеро, “миллий тил фикрлашнинг базавий омили сифатида тил эгаларига тилга оид аниқ одатлар воситасида фикрларни баён этишнинг муайян усулидан фойдаланиш имкониятини тақдим этади”⁴.

Шуни таъкидлаш лозимки, мулоқотнинг миллий услубини яъни фикрлаш, қабул қилиш, ҳаракатнинг ўзига хос кенг тарқалган, ишонарлироқ хусусиятларини ҳисобга олиш лозим. ОАВда тилдан фойдаланиш жамоанинг фаолиятида хулқ ва хатти-ҳаракатлар бирлигини акс эттиради.

Дарҳақиқат, газета публицистик услуб доирасида мамлакатда юз бераётган сиёсий ва ижтимоий вазиятларни ёритишда ва уларда ижтимоий-сиёсий лексика ҳам миллат менталитетининг таъсири остида шаклланади. Сиёсий мавзуга таълуқли нашрларда миллийлик акс этган ҳолатлар кузатилади. Масалан, “*Демократик партиялар минтақавий ва маҳаллий тизимлар ҳамда жамоавий бирликлар билан мустаҳкам алоқада бўлиб, улар умуммиллий мақсадлар руҳини дастлаб шу ҳудудлардан олади*” (ЯЎ. 2021.12.04); “*Одамнинг, замоннинг қиёфаси ўзгариб борар, одамийликнинг формуласи эса ҳеч қачон ўзгармайди!*” (Хуррият. 21.04. 2020); “*Ҳар бир ишга меҳр билан, бор имкониятларни ишга солиб ҳаракат қилинса, натижа беради, самара беради*” (Хуррият.17.06.2020); “*Қийинчиликлар, укубатлар, оммавий синовлар бирлаштирган халқнинг меҳру муҳаббати ҳақидадир. Ўзганинг ғамини ўз юрагининг энг чўққисига кўтариб, уни шахсий дардига айлантира билгани тўғрисидадир*” (Хуррият. 21.04. 2020) ва ҳ.к.

¹Бурячок А.А. Формирование общего фонда социально-политической лексики восточнославянских языков .Дисс... доктора филол.наук. –Уфа, 1984. – С.22.

²Леонтьев А.А. Психолингвистические единицы порождения речевого высказывания. – М.: Наука, 1969. -С. 57- 58.

³Гершунский Б.С. Ментальность и образование: учебное пособие для студ. – М.: Ин-т. Прак. Псих, 1996. – С. 142.

⁴Седых А.П. Языковая личность и этнос (национально–культурные особенности коммуникативного поведения русских и французов). – М.: Компания Спутник+, 2004. – С. 87 - 88.

Миллийликка йўғрилган ижтимоий лексика жамиятда оиланинг ўрни борасидаги ёритилиётган мавзуларда кузатилади: “... оила **ҳаётнинг давомийлигини**, яъни авлодларни **ҳаётга учирма қиладиган**, **барҳаётликни таъминлайдиган**, **муқаддас урф-одатларимизни ўз бағрида асрайдиган**, шу билан бирга, **келажак авлод** қандай инсон бўлиб етишишига бевосита таъсир кўрсатадиган **тарбия ўчоғи** эканлигини ҳар доим ёдда тутмоғимиз керак” (Хуррият. 17.06.2020); “**Ватанимизнинг ҳақиқий баркамол фуқаролари бўлиб вояга етишларига шубҳа йўқ**; “**Миллий анъаналаримизга назар ташласак, ҳалоллик, ростгўйлик, ор-номус, шарму ҳаё, меҳру оқибат, меҳнатсеварлик** каби инсоний фазилатлар, энг аввало...” (Адолат. 12.03.2020); “**Зеро, оила фаровонлиги – миллат фаровонлиги асосидир**” ва ҳ.к.

Дарҳақиқат, ўзбек матбуоти нафақат бутун борликдаги воқеа ходисаларни ёритиш балки унинг биринчи вазифаси халқнинг ижтимоий, сиёсий, маданий, диний онгини ўстиришга қаратилган бўлади. Айниқса, сиёсий-ижтимоий газеталар эса халқ миллий характерини, стереотипини, урф-одатларини, кадриятлар тизимини, менталитетини ҳам акс эттиради. Медиа оламида тил орқали оламнинг лисоний манзараси яратилибгина қолмай, унинг асосий мақсади миллий маданиятини акс эттирибгина қолмай, маданиятни сақлаб қолиш ҳамда уни авлоддан авлодга етказишга воситачи бўлади. Шунинг учун ҳам медиа орқали этник ҳамжамият, халқ, миллат шаклланиш жараёни амалга оширилади. Ҳар бир жамият, миллат ва давлат ўз тилидан миллийлик хусусиятидан келиб чиқиб фойдаланади.

Газета публицистик матнда диний лексикани ижтимоий-сиёсий лексика таркибида келиши, дин инсон эътиқоди, маънавияти ахлоқий ва эстетик тасаввурлари билан мураккаб дунёқарашни шаклланишида алоҳида ўрни борлигини кўрсатади. Масалан, “... **нисбатан бундай муносабатда бўлиши на муслмончилик қоидаларига, на бизнинг шарқона маданиятимизга тўғри келади. Қолаверса, муҳтож одам биров берган бир бурда нонни ҳам миннатдорчилик билан қабул қилади**” (Хуррият. 23.05.2021); “**Қурбонлик Кимларга Вожиб**” (Хуррият.12.06.2021); “**Яратганга шукрки, муҳтарам Шавкат Мирзиёев Ўзбекистон Президенти этиб сайланганларидан сўнг АДОЛАТ қарор топди. Сўнгги уч йилдан буён ...**” (Хуррият. 02.07.2020); “**Биздан талаб қилинаётгани – шахсий дахлдорлик ҳисси билан яшаи, холос. халқимиз манфаатлари йўлида мураккаб карантин шароитида ҳам ўз фаолиятини тўхтатмаётган фидойи инсонларимизни дуо қилайлик, олқишлайлик. Қалбан улар билан бирга эканлигимизни айтайлик...**” (Хуррият. 14.06.2020) ва ҳ.к.

Нутқий хулқнинг ўзига хос жиҳатлари миллий ва маданий жиҳатдан бетакрордир. Муайян жамиятда тарихан шаклланган нутқий хулққа нисбатан қўйилган талаблар мана шу жамиятнинг кадриятлар системасини акс эттиради.

“**Ҳар нарсанинг уволи ва заволи бор. Исроф, албатта, яхшиликка олиб келмайди, ўз асоратини, жазосини кўрсатади. Бугунги интернет оламидаги мулоҳазасизлар “мулоҳаза”си чинакамига сўз уволидир. Уларда маъно йўқ, мазмундан йироқ, мақсади пуч: фисқу фасод, ғийбат, иғво, тухмат. Ўзингиз ҳам бир бегона одамнинг жавобидан асабийлашиб, бош ушлаб ўтирасиз. Аслида бу ўйлашга арзийдими? Нега фикр билдиришга муносиб минбарлар ахтармайсиз? Нега маънавий дам олиш борасида китобга, газета-журналларга суянмайсиз? Нега гуруҳ ва каналларга қарамликда давом этаяпсиз?**” (Хуррият. 12.07.2021); “**Мулоқот имконияти – бизга аталган неъматлардан бири. Ирода ишга солинса, теран тафаккур ва қалб амрига қулоқ солинса бас**” (ЯЎ.№ 7.2020.)

Коммуникатив хулқ меъёрлари ҳақида сўз юритар экан, И.А. Стернин, уч жиҳатни яъни умуммаданий, ситуатив (вазиятга оид) ва индивидуал меъёрларни ажратиб кўрсатади. Ўзбек нутқий хулқини миллий менталитет орқали кўриб чиқишда биз бу таснифни асос қилиб оламиз. Шу нуқтаи назардан умуммаданий меъёрлар, айниқса, муҳим аҳамият касб этади.

Турли метафорик турғун бирикмалар - *давр талаби, дўстона суҳбат, юқори ҳосил учун кураш, яратувчилик ишлари, дунё ҳамжамияти, мустақил мамлакатлар ҳамдўстлиги, мустақилликни мустаҳкамлаш* кабиларни қўллаш ҳам публицистик услуб табиатига ҳосдир. Шунингдек, сўроқ ва риторик сўроқлардан фойдаланиш ҳам кузатилади.

ОАВ нутқий тенденцияларини миллий менталитет орқали таҳлил қилиш пайтида яна шу ҳам эътироф этиладики, ўзбекча хулқ стереотипи тилда номақбил сўзлар, жаргонлар ва табу сўзларнинг ишлатилиши устидан қатъий назоратни кўзда тутади. Бу ўринда коммуникатив хулқ меъёрлари ҳақида сўз юритиш мақсадга мувофиқдир. Албатта, ижтимоий-сиёсий мавзуларда баҳолаш контексти орқали ишонтиришда кўпол сўзлардан яъни салбий муносабат билдиришда фойдаланиш ҳолати мавжудлиги кузатилади: “Аммо кўнгулда хотиржамлик бўлмаса ақл ўз измини ички тугўнга етакловчи **талвасага, ховлиқмаликка** бериб қўяди. “**Кўрққандан ховлиққан ёмон**”, мақоли бежиз айтилмаганини ҳисобга олсак...”; “**Ахир бу жаноблар хизмат ҳақларини таҳририят ва нашриётлардан бир йил олдин кўртдек санаб олиб қўйишади-ку?! Бошқача айтганда, бу халқнинг, обуначининг пешона тери билан топган пули-ку!** (Хуррият. 11.01.2023) ва ҳ.к.

Англашиладики, газетада нутқ хулқининг умуммаданий меъёрларини билиш ва уни қўллаш ҳақида И.А. Стерниннинг фикри ўринли бўлиб, у “улар бутун лингвумаданий ҳамжамиятга ҳос ва кўп жиҳатдан қабул қилинган одоб, хушмуомалалик қоидаларини акс эттиради; улар миллий жиҳатдан ўзига ҳос бўлади”, дея қайд этади ⁵.

Қуйида, ўзбек газета-публицистик услубида ижтимоий-сиёсий лексикада толерантликни: *кишиларнинг қувончи; юрт тинчлиги; Ватан равнақи; турмуш фаровонлиги; халқ бунёдкорлиги* каби хислатлар орқали ифодаланади ва ўз ўрнида бунда сиёсий лексика билан бирга ижтимоий лексикага оид тил бирликлари қўлланилади.

Ўзбекистондаги тинч-тотувликдан далолат берувчи хусусиятлар қаторига Президентимизнинг табрикларини келтириб ўтишимиз мумкин:

Қадрли ватандошлар!

Сиз, азизларни, кўпмиллатли бутун халқимизни кириб келаётган Янги йил билан чин қалбимдан самимий табриклайман. Барчангизга ўзимнинг юксак ҳурматим ва эзгу тилакларимни билдираман. 2022 йилда машаққатли ва жасоратли меҳнатимиз билан тараққиёт йўлида муҳим марраларга эришдик. Инсон қадрини улуғлаш, халқимизни рози қилиш борасида янги қадамлар қўйдик. Дунёдаги гоят мураккаб вазият, глобал инқирозга қарамасдан, Ўзбекистон иқтисодиёти изчил ривожланмоқда. Миришкор деҳқон ва фермерларимиз фидокорона меҳнат қилиб, мўл ҳосил етиштирдилар. ... Ватанимизни дунёга танитмоқда. Халқ овози бўлган маҳалланинг ҳаётимиздаги ўрни ва таъсири кучаймоқда. Энг муҳими, юртимизда тинчлик ва барқарорлик, миллатлар ва динлараро тотувлик ҳукм сурмоқда. Ўзбекистонимизнинг жаҳон ҳамжамиятидаги обрў-эътибори юксалмоқда. ... Мухтасар айтганда, жонажон Ватанимизда ҳеч бир инсон жамиятимиз ва давлатимизнинг меҳри ва эътиборидан четда қолмайди. ... Қалбларимиз пок ниятларга тўлиб турган ушбу қувончли лаҳзаларда сизларни, ... Янги йилнинг қадами қутлуғ келсин! Барча эзгу ниятларимиз

⁵ Стернин И. А. Понятие коммуникативного поведения и проблемы его исследования. Русское и финское коммуникативное поведение. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – С. 20.

амалга ошсин! Юртимиз тинч, халқимиз омон бўлсин! ...

Шавкат Мирзиёев,

Ўзбекистон Республикаси Президенти

Келтирилган сиёсий табрикдан кўриб турибмизки, сиёсий матнда бадиий ҳамда публицистик услуб элементларини қоришувини кузатамиз: *рози қилиш, пок ният, юксак ҳурмат, давлатимизнинг меҳри, миришкор деҳқон, фидокорона меҳнат, юксак ҳурмат, эзгу ният, қадами қутлуг, қалб поклиги* ва ҳ.к. Сиёсий лексика: *тараққиёт йўли, глобал инқироз, Ўзбекистон иқтисодиёти, изчил ривожланмоқ, маҳалла, жамият* ва ҳ.к.

Зеро, тил кўпинча маданият ойнаси билан таққосланади: “унда нафақат инсонни ўраб турган реал дунё, фақат унинг турмушига хос реал шароитлар эмас, балки халқнинг ижтимоий онги, унинг менталитети, миллий характери, турмуш тарзи, анъаналари, урф-одатлари, ахлоқи, кадрятлар системаси, дунёга нисбатан нуқтаи назари акс этади”⁶. Сиёсий табрикларда этикет формулалари эса ўзининг расмийлиги билан ажралиб туради. Кузатишлардан маълум бўлаяптики, ана шу формулалар ҳам миллийлик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда қўлланилади.

Мазкур фаслда тил бирликлари, хусусан, ижтимоий-сиёсий лексиканинг *лингвомаданий* аспектларини таҳлил қилиш мақсад қилиб қўйилган. Зеро, лингвокультурология замон ва макон тушунчаларидан қатъий назар лисоний фактларни маънавий-маданий хусусиятлари орқали тадқиқ этади ва айнан мана шу каби хусусиятлар тадқиқот натижаларида ўз ифодасини топган.

Э.Сэпирнинг фикрича, тил фикрларни ифодаловчи оддийгина восита сифатида эмас, балки унинг ўзи фикримизни шакллантиришга сезиларли таъсир кўрсатади⁷. Дарҳақиқат, тил ва маданиятнинг, тил ва тафаккурнинг ўзаро боғлиқлигини жиддий ўрганувчи барча тадқиқотчилар бу назарияга мурожаат қилишади, чунки айнан шу гипотеза ёрдамида тилнинг бошқа усул орқали тушунтириб берилиши қийин бўлган хусусиятларини англаб олиш мумкин. Тафаккур ифодаси — сўз, реалликдаги предметнинг ўзини эмас, балки унинг тилда сўзлашувчи тафаккуридаги шу предмет тўғрисидаги тушунчасини акс эттиради. Тушунча эса уни шакллантирадиган асосий белгиларни умумлаштириш даражасида тузилади ва шу сабабли, конкрет белгилардан холи тарзда абстрактликни ифодалайди.

Ҳозирги даврда турли давлатлар ўртасида кўп томонлама муносабатларни шакллантириш ва ривожлантириш, жамиятни бошқаришда нафақат ўз халқининг хусусияти балки, халқаро миқёсда қабул қилинган ва кенг тарқалган тартиб-қоидалар, сиёсий хабарлар, уларни таҳлили публицистик услуб доирасида яратилмоқда ва шакллантирилмоқда. Буни сиёсий миллий дунёқарашнинг кўриниш ҳолларида кузатамиз. Қуйидаги мисол бунинг яққол далилидир:

“Мамлакатнинг иқтисодий очиқлиги ҳамда инвестициялар ва бизнес учун жозибадорлиги, барча муаммоли масалаларни яқдиллик, ўзаро ҳурмат ва ҳамжиҳатлик асосида ҳал этишига интилиш, дунёнинг етакчи давлатлари ва бошқа мамлакатлари билан мувозанатли ва ўзаро манфаатли алоқалар юритиш, сиёсий ишонч ва халқаро ҳуқуққа риоя этилиши асосидаги ўзаро ҳамкорликка интилиш – бизнинг хорижий шерикларимиз Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев олиб бораётган ташқи сиёсий курсни айнан ана шундай тавсифламоқда” (UzA. 11.04.20).

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш жоизки, биз буни миллий менталитетнинг давлат сиёсатида ўз аксини топишининг яққол мисоли, деб қарашимиз тўғри бўлар эди. Зеро, миллий дунёқараш, миллий менталитетнинг сиёсатга бевосита ва билвосита таъсири ҳақидаги бундай

⁶Стернин И. А. Кўрсатилган асар.

⁷Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Прогресс. Универс, 1993. – 654 с.

мисолларни жуда кўп келтириш мумкин.

Биз миллий дунёқараш билан бирга маданий дунёқараш тушунчаси ҳақида тўхталиб ўтамиз. Маданий дунёқарашни ўзга жамият вакилининг лисоний дунёқарашини ва ундан келиб чиқадиган мулоқоти ҳамда хулқ-атвори ҳам ўзгача бўлади. Жумладан, маданиятнинг турлилиги натижасида бир тилнинг турли кўринишларга эга бўлиб қолганлигига ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг кўринишларида мавжуд. Зеро, А.Вежбицкаянинг фикрича, нутқий фаолиятда акс этадиган маданий меъёрлар нафақат турли тилларда, балки бир тилнинг регионал ва ижтимоий шаклларида ҳам фарқланади. Олима бу ҳақда қуйидагиларни ёзади: “...турли маданиятлар турли нутқ фаолияти тизимларида ўз ифодасини топади, турли нутқ фаолияти эса турли тилларда ўрнашади ва сақланиб қолади”⁸.

Ўзбек тилида чоп этилувчи газеталарнинг ижтимоий-сиёсий мавзуларга доир мақолаларда ахлоқий, миллий, ва маънавий концептларнинг қўлланиши кузатилди: *Ватан, ватанпарварлик, мамлакат, эзгулик, инсонийлик, муҳаббат, адолат, қонунийлик, ҳокимият, меҳр-оқибат, одамийлик, ишонч, очиқлик, тарбия, иймон, инсоф, фаровонлик, садоқат, барқарорлик, кафолат* ва бош.

“... XXI аср глобал тенденцияларининг **мамлакатимиз** ташқи сиёсати устувор йўналишларига таъсири муҳим масала бўлиб, шубҳасиз, у **Ўзбекистон дипломатиясининг** кун тартибида доимо долзарбдир” ва ҳ.к.

“Халқаро майдондаги вазият ва юзага келаётган ҳар қандай таҳликадан қатъи назар, **давлатимиз мустақиллиги** ва суверенитети, хавфсизлиги ва барқарор ижтимоий-иқтисодий тараққиёти ҳамда барча **фуқароларимиз фаровонлиги** ишончли тарзда **таъминланиши зарур**” ва ҳ.к.

“Президентимиз **Шавкат Мирзиёев Марказий Осиё** давлатлари — бизнинг бевосита **қўшниларимиз билан дўстона, яқин қўшничилик** ва ўзаро **манфаатли алоқаларни** ривожлантириши ва мустаҳкамлашни асосий устувор ташқи сиёсий йўналиши сифатида белгилаб берди” ва ҳ.к.

“Бугунги кунда **Ўзбекистон билан Афғонистон ўртасида сиёсий, савдо-иқтисодий ва маданий-гуманитар алоқалар** ривожланиб бормоқда. Афғонистон хавфсизлигини мамлакатимиз хавфсизлиги ва бутун минтақанинг **барқарорлиги ва фаровонлиги кафолати**, деб қабул қилмоқдамиз” ва ҳ.к.

“Сўнгги уч йилда **Ўзбекистон Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигидаги интеграция** жараёнларидаги иштирокини фаоллаштирди. Ҳамдўстлик давлатлари билан **тарихий, биродарлик** алоқаларимизга таяниб, Тошкент МДХ доирасида кўп томонлама ва икки томонлама ҳамкорликни янада **мустаҳкамлашнинг қатъий тарафдоридир**” ва ҳ.к.

Агар бу масалага эътибор билан ёндашадиган бўлсак, давлат сиёсати ва унинг халқи хусусияти ўртасида чамбарчас боғлиқликлар борлигини кўрамиз, чунки ҳар бир давлат ўз сиёсатида биринчи навбатда ўз халқининг манфаатини кўзда тутди. Зеро, “Ижтимоий-сиёсий лексика мафкуравий хусусиятга эга бўлган ижтимоий фанлар терминологиясининг бир қисмидир”⁹. Бу ҳолда мафкуралаштириш шароитида она тилида сўзлашувчиларнинг мафкуравий қарашларининг лексик-семантик бирликларида акс этишини тушуниш керак: *муносабатларнинг энг муҳим жиҳати; минтақалараро ўзаро боғлиқлик; сиёсий барқарорлиги; биродарлик алоқалар; икки томонлама ҳамкорлик; ҳамкорликни чуқурлаштириши; саъй-ҳаракатлар; шериклик, мустаҳкам пойдевор; келажакка йўналтирилган; стратегик шериклик; тинчлик жараёни; стратегик қарашлар; ижобий баҳоланмоқ, минтақавий ҳамда халқаро савдо-иқтисодий*

⁸ Wierzbicka, A. Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interaction. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1991. – Б.26.

⁹ Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 205 с.

муносабатлар; биродарлик ришталари; халқаро миқёс; муаммо ва таҳлика ва ҳ.к.

Ушбу сиёсий лексикаларни публицистик матнда қўлланилишига қуйидагиларни мисол қилиш мумкин:

*“... муаммосини ҳал этишидаги **стратегик қарашларига**, шунингдек, давлатимиз раҳбари томонидан мамлакат ташқи **сиёсатининг асосий устувор** йўналишларини аниқ белгилаб олинганига асосланади”;*

*“... можаросини ҳал қилиш бўйича **халқаро саъй-ҳаракатларнинг** фаоллашишига, **тинчлик жараёнини** илгари суришига қаратилган минтақавий савдо-иқтисодий ва инфратузилмавий лойиҳаларга ушбу мамлакатни жалб қилишига олиб келди”;*

*“ Буларнинг барчаси Ўзбекистон билан Россия ўртасидаги **шериклик мустаҳкам пойдеворга** эга экани ва **келажакка йўналтирилганидан** далолат беради”;*

*“Икки давлат раҳбарлари “**Стратегик шерикликнинг** янги даври бошланиши тўғрисида”ги қўшма баёнотни қабул қилдилар ва ўз **саъй-ҳаракатларини** ҳамкорликнинг ўзаро **манфаатли соҳаларини** ривожлантиришига йўналтирдилар”;*

“Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислоҳотлар ижобий баҳоланди ва қўллаб-қувватланди. Бу Ўзбекистоннинг рейтингини ва халқаро имижига ижобий таъсир кўрсатди”;

*“Мазкур ҳужжатда **минтақалараро ўзаро боғлиқликни** ривожлантириши, Марказий Осиё давлатларининг **сиёсий барқарорлиги** ва изчил тараққиётини Европа Иттифоқи томонидан қўллаб-қувватлашига эътибор кучайтирилди”.*

*“Ҳамдўстлик давлатлари билан тарихий, **биродарлик алоқаларимизга** таяниб, Тошкент МДҲ доирасида кўп томонлама ва **икки томонлама ҳамкорликни** янада мустаҳкамлашнинг қатъий тарафдоридир”¹⁰ ва ҳ.к.*

Маълумки, соҳавий лексемалар мафкуралаштиришнинг метафоризация, метонимизация, омонимизация, синонимизация, эвфемизация, маънонинг эмоционал-баҳо компонентининг ўзгариши каби усуллари натижасида ғоявий ранг-барангликка эга бўлади. Улар нафақат муайян тилнинг ўз сўз яшаш имкониятлари, сўз яшаш усул ва моделлари асосида ҳосил бўлиш билан бирга ҳар қандай лексика соҳа таркибига киррар экан, уларнинг миллий-маданий хосликка эга бўлади.

Маълумки, ижтимоий-сиёсий лексика умумхалқ ва махсус мулоқотда қўлланадиган турли тушунчаларни акс эттирувчи лексик воситалар тизими билан бир қаторда у муайян лингвокультуремаларни ҳам ўз ичига олади. У фан, лингвокультурология ва ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг бошқа тармоқлари каби тилнинг лексик-семантик қатламига тааллуқли. Бундан ташқари, ижтимоий-сиёсий лексика кўп ҳолларда тилнинг умумий лексикасига ҳам яқин, айни пайтда унинг “мулки” ҳам ҳисобланади.

Англашиладики, ижтимоий-сиёсий лексика оммабоплиги ва кенг тарқалганлигини биринчи ўринда ОАВларни ўзига хос ўрни бор. Юқорида таъкидланганидек, сиёсатда маслаҳат, мулоҳазакорлик, ўйлаб иш қилиш деган фикр ўта муҳим. Фикр ҳозирги даврда низоли масалаларни сиёсий мулоқот, дипломатия йўли билан ҳал қилишни билдиради.

Маълумки, шу даврда халқаро доирада инглиз ва француз тиллари юқори мавқега эга эди. Айнан шунинг учун ҳам Германия оммавий ахборот воситаларида немис тилининг инглиз ва француз тилларидан устун эканлиги, XX аср немис тили асри бўлиши, шунинг учун бутун дунё халқларининг, айниқса, инглиз ва французларнинг немис тилини ўрганишлари лозимлиги ташвиқ қилинди.

¹⁰ Ушбу мисоллар УзА ижтимоий-сиёсий газетасининг турли нашрларидан олинди.

„Man liest nun in englischen Blättern die Kapitulation vollständig, welche der spanische Feldmarschall Don Carlos España mit Einwilligung des Lords Bellington der französischen Befassung der Stadt und Eitabelle von Dampelune bewilligt hat.“ (Allgemeine Zeitung.I.Jan.1814) – Ispaniyalik feldmarshali Don Karlos España lord Bellingtonning roziligi bilan frantsuzlar tomonidan Dampelun shahri va stolini ishg'ol qilishiga berilgan taslim bo'lish to'g'risida ingliz gazetalarida to'liq o'qiladi.

„Auf der ganzen Linie des linken Rheinufers finden sich sehr wenig versammelte Gruppen und eben so gering ist der Zuwachs der Armee, welche bei Mess steht und aus den Veberbleibfeln der grossen Armee zusammengesetzt ist.“ (Allgemeine Zeitung.I.Jan.1814) – Reynning chap qirg'og'ining butun chizig'ida juda oz sonli yig'ilgan guruhlar mavjud va Messda turgan va katta qo'shinning qoldiqlaridan tashkil topgan qo'shinning soni shunchalik kichikdir.

„Unter Angela Merkel kam Deutschland in der Weltpolitik an. Sie wurde zur Königin der Krisen – eine Visionärin war sie nie. Am Ende ihrer Kanzlerschaft ist Europa weniger sicher als vor 16 Jahren“. (SPIEGEL Biografie 1/2021, Christiane Hoffmann). – „Angela Merkel davrida Germaniya jahon siyosatiga kirib keldi. U inqirozlar malikasiga aylandi - u hech qachon tasavvurga ega bo'lmagan. Uning kanslerligining so'nggida Yevropa 16 yil oldingiga qaraganda xavfsizroq bo'ldi“. (SPIEGEL Biografie 1/2021, Christiane Hoffmann).

„Unter ihrer Führung hat die Institution, die sie leitet, mehr und mehr Macht erlangt. EU-Kommissionspräsidentin Ursula von der Leyen spricht mit uns über Russland, China und mehr“. (Ein Originaltext aus dem Economist.14.04.2023) – „Uning rahbarligi ostida u rahbarlik qilayotgan hokimiyat kuchayib ketdi. Yevropa Ittifoqi komissiyasi prezidenti Ursula fon der Leyen biz bilan Rossiya, Xitoy va boshqalar haqida gapirdi.“ (Economist dan original matn.14.04.2023)

Юқоридаги мисоллардан келиб чиқиб айтиш жоизки, халқаро доирада Германия оммавий ахборот воситаларида ижтимоий-сиёсий лексиканинг давлатлараро сиёсий жараёнларда ифодаланишига, ўз аксини топишига яққол мисол сифатида қарашимиз мумкин. Зеро, Германия оммавий ахборот воситаларида ижтимоий-сиёсий лексиканинг сиёсий жараёнларни ёритишда бевосита ва билвосита қўлланилиши ҳақидаги мисолларни кўп келтириш мумкин. Газета тили сиёсатдаги иштироки унинг характери мафкуравийликни белгилайди. Унда фаол иштирок этади ва ички ҳамда ташқи сиёсат борасида жамоатчилик фикрини шакллантириш билан бирга давлат ва жамият ўртасидаги муносабатларни назоратга олади ҳамда шунинг билан бирга, оммавий ахборот воситалари давлат ғояларини таркатувчи восита сифатида қаралади.

Публицистик матнинг оммабоплигига сабаб бўлувчи омиллардан– уларнинг ўқувчиларга мурожаат қилиш орқали эътиборни жалб қила олишидир. Шунинг билан бирга, медиа миллий тилнинг ҳозирги замондаги модели сифатида қаралмоқда.

Матбуотда публицистик услубнинг асосий шартлари сифатида тил воситаларини танлаш ва қўллашда прагматик таъсир имкониятини аниқлаш ва такомиллаштириш мумкинки бу ўз ўрнида аниқ мақсадга йўналтирилган тил сиёсатини амалга оширишга имкониятини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бурячок А.А. Формирование общего фонда социально-политической лексики восточнославянских языков .Дисс... доктора филол.наук. –Уфа, 1984. – С.22.
2. Гершунский Б.С. Ментальность и образование: учебное пособие для студ. – М.: Ин-т. Прак. Псих, 1996. – С. 142.
3. Кремер И.Ю. Лингвистическая репрезентация Ментальности автора критического текста. Вестник Московского лингвистического университета. Серия. 560. – М., 2004. – С. 116.

4. Леонтьев А.А. Психолингвистические единицы порождения речевого высказывания. – М.: Наука, 1969. –С. 57- 58.
5. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. – М. Аспект-Пресс, 1996. – 205 с.
6. Седых А.П. Языковая личность и этнос (национально–культурные особенности коммуникативного поведения русских и французов). – М.: Компания Спутник+, 2004. – С. 87 - 88.
7. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М. Прогресс. Универс, 1993. – 654 с.
8. Стернин И. А. Понятие коммуникативного поведения и проблемы его исследования. Русское и финское коммуникативное поведение. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – С. 20.
9. Хайруллаев, Х. (2019). Об особенностях изучения объекта речевой лингвистики. Иностранная филология: язык, литература, образование, (2 (71), 17–20. извлечено от <https://inlibrary.uz>
10. Тешабаева Д.М. Оммавий ахборот воситалари тилининг нутқ маданияти аспектида тадқиқи (Ўзбекистон Республикаси ОАВ мисолида): Филол.фан.д-ри. дисс. – Тошкент, 2012. – Б. 70.
11. Wierzbicka, A. Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interaction. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1991. – Б.26.
12. Allgemeine Zeitung.I.Jan.1814
13. Ein Orignaltext aus dem Economist.14.04.2023
14. SPIEGEL Biografie 1/2021, Christiane Hoffmann